

УДК 340.12

О. В. Зубрицька
начальник служби у справах дітей
Стрийської міської ради Львівської області

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІМПЕРАТИВНІСТЬ ПОЛІВИМІРНОСТІ СУСПІЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СІМ'Ї В РАМКАХ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Сьогодення ставить перед людиною щоразу нові завдання, виклики, долаючи які необхідно застосовувати як отримані у процесі життєдіяльності знання, так і робити вибір, опираючись на власну систему морально-етичних норм та цінностей. Людина не народжується зі здатністю та вмінням жити у суспільстві, цьому вона вчиться упродовж життя. Наскільки реалізованим та ефективним буде цей процес, залежить, насамперед, від тих основ, які закладаються в дитинстві. Тобто фундаментом, на якому формується майбутня особистість як член суспільства, виступає сім'я, у якій народжується та живе перші кілька років свого життя дитина. Саме сім'я є першою сходинкою на шляху соціалізації дитини, її входження в суспільство.

Будь-яка сучасна держава незалежно від форми її політичного режиму чи устрою не може існувати без низки соціальних інститутів. Одні з них є універсальними, такими, що мають вплив на всі чи на декілька сфер суспільного життя, інші охоплюють якусь одну його сторону. Інститут сім'ї для Української держави є сьогодні таким найбільш універсальним інститутом, який здатний забезпечити подальше існування та розвиток суспільства шляхом формування його членів.

У сучасній науці проблемами, пов'язаними з питаннями сім'ї, займається чимало наук (культурологія, психологія, соціологія, філософія, правознавство), однак жодна з них поки не дала вичерпних та однозначних відповідей і роз'яснень на ті питання, вивченням аспектів яких вона займається. Це видно вже навіть із різноманіття визначень поняття «сім'я».

У соціології поняття «сім'я» вивчається у трьох значеннях: «1) соціальне об'єднання, члени якого пов'язані шлюбними відносинами, взаємодопомогою, моральною відповідальністю та спільністю побуту; 2) суспільний інститут (з точки зору суспільного санкціонування шлюбно-сімейних відносин) і водночас мала соціальна група, що має історично означену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення; 3) соціальний інститут, що характеризується визначеними соціальними нормами, санкціями, прикладами поведінки, правами і обов'язками, що регулюють

відносини між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми» [5, с. 64]. Як бачимо, кожне з цих значень характеризує сім'ю з певного боку, однак об'єднуючим стрижнем усіх трьох є поняття моральної відповідальності членів сім'ї один перед одним.

Оскільки поняття відповідальності має важливе значення і для юриспруденції, то цілком зрозумілою є увага й учених-правознавців до сім'ї. Однак акцент із внутрішньої (приватної, моральної) сторони відповідальності людини зміщується у зовнішній (публічний, правовий). Їх, у першу чергу, цікавлять правові основи формування сім'ї та припинення її існування, взаємні права та обов'язки членів, недопущення їх порушення, а у випадку порушення – шляхи якнайшвидшого їх відновлення. За українським законодавством сім'ю складають особи, які спільно проживають, мають взаємні права та обов'язки і пов'язані спільним побутом.

У філософії поняття сім'ї не було сталим, акценти змінювалися відповідно до провідних ідей конкретної культурної епохи. Китайський мислитель Конфуцій говорив, що держава являє собою велику сім'ю, відносини в якій повинні, у першу чергу, регулюватися нормами моралі, а вже тоді правовими приписами.

Так, «в античному світі термін сім'я поширювався не лише на тих осіб, які перебували у кровному спорідненні, а й на рабів, на худобу і на майно» [2, с. 168]. Тобто все, що перебувало у власності голови сімейства, автоматично зараховувалося до його сім'ї. Аристотель першим з античних мислителів виділив поряд із державою сім'ю. У його філософії сім'я виступає осередком держави, глава сім'ї порівнюється з мудрим правителем. Філософ представляє традиційну патріархальну сім'ю.

В епоху Середньовіччя сім'я вважається сутністю, даною Богом. Акценти зміщуються у сферу внутрішньо-сімейних відносин, які повинні будуватися на засадах християнської моралі. Нового значення набувають також поняття «шлюб» та «батьківство». Шлюб сприймається як священний нерозривний союз чоловіка і жінки. Батьківство не зводиться лише до народження дітей, а й накладає обов'язок виховання дітей відповідно до релігійних норм, метою виховання стає формування справжнього християнина.

В епоху Нового часу кожна людина розглядається як індивідуальність, а це значно розширювало межі її можливостей. Так, люди отримали

можливість самостійно обирати собі пару, тим самим вільно створювати сім'ю.

Лише XVIII століття принесло розуміння сім'ї, як малої соціальної групи, спільноти батьків і дітей, поєднаних кровними зв'язками, яка веде спільне господарство. Утвердившись у науці, такий підхід став панівним і не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Загалом у науці існує чимало підходів до вивчення сім'ї. Це, зокрема, інституціональний, структурно-функціональний підходи, підхід обміну, марксистський та критичний підходи, феноменологічно-герменевтичний та підхід взаємозв'язку, а також підхід розвитку. Сім'я – це спільнота, яка на основі діалогу виконує дві важливі функції у суспільстві – виховну та соціокультурну. Виховна функція сім'ї полягає у формуванні особистості, навчанні індивіда основним морально-етичним приписам та цінностям, нормам, які дають йому можливість повноцінно жити у суспільстві. Інша функція сім'ї – соціокультурна – полягає у здійсненні контролю за поведінкою своїх членів, своєрідному нагляді за дотриманням законів держави та моральних норм суспільства. Таким є критичний підхід до вивчення сім'ї. Сім'я повинна дуже швидко реагувати на зміни у суспільстві, його розвиток, даючи собі своєрідні орієнтири для подальшого життя, побудовані на власній системі морально-етичних цінностей.

Попри таку різноманітність підходів до вивчення сім'ї, у кожному з них ми можемо знайти розуміння сім'ї, як основи для формування поведінки її членів у суспільстві, фундаменту морально-етичних цінностей, якими послуговуються її члени у повсякденному житті, а діти використовуватимуть у майбутньому. «Сім'я виступає не лише наслідком виявлення та утвердження найелементарніших природних емоцій людини (любові, ненависті, сексуальності, емоцій, пов'язаних із жертовністю, релігійними поглядами тощо), а також простором, на якому відбувається формування і відтворення поколінь, виховання та інституціалізація людини» [6, с. 135]. На нашу думку, саме завдяки двом останнім функціям сім'ї – виховній та функції інституціалізації – вона виступає основою для створення культури та формування суспільства.

Специфіка кожної конкретної культури (не тільки як культури народу, нації, а й як культури певної соціальної групи), переважання тих чи інших рис певним чином залежить і від сім'ї, в якій виховуються діти як члени суспільства. Цінності, які сповідають батьки, дотримуючись певних правил у повсякденному житті, здебільшого сповідуватимуть і їхні діти. Так, у сім'ях, де спостерігаються прояви девіантної поведінки у батьків, діти копіюватимуть їхню поведінку, а це матиме негативні наслідки в майбутньому. У тих сім'ях,

де поведінка батьків ґрунтується на повазі до закону, дотриманні морально-етичних норм, аналогічною буде і поведінка дітей. Дуже часто певні риси у поведінці дітей залежать від моделі сім'ї, у якій вони виховувалися.

Всі моделі ґрунтуються на сукупності певних рис, властивих представникам таких сімей. Так, сьогодні в науці виділяють такі суспільні моделі сім'ї: за структурою влади в сім'ї (егалітарна, авторитарна); за кількістю дітей (бездітна, одnodітна, малодітна, багатодітна); за складом (проста нуклеарна, розширена нуклеарна, неповна, велика, змішана); за психологічною атмосферою (благополучна, стійка, педагогічно слабка, нестабільна, кризова); за місцем проживання (локальна, патріархальна, матріархальна, «гостювий шлюб»); за тривалістю існування сім'ї (сім'я, що тільки сформувалася; молода сім'я; сім'я, що чекає дитину; сім'я, що існує від 3-х до 10 років; сім'я, яка існує від 10 до 25 років; немолода сім'я).

На нашу думку, найвідповіднішим та найбільш повним визначенням такого полівимірного поняття як «сім'я» є визначення, яке дав американський соціолог Дж. П. Мердок: «Сім'я – це соціальна група, що характеризується спільним проживанням, економічною кооперацією, спільною участю в біологічному і соціальному відтворенні. Вона включає в себе дорослих індивідів двох статей, як мінімум двоє з яких знаходяться у соціально схвалених сексуальних стосунках, і дітей (власних і/чи прийомних) дорослих членів сім'ї» [7, с. 19]. Звичайно, реальність є далекою від ідеальних моделей та зразків, які буде наука, тому сьогодні є актуальною розробка певних теоретичних положень, які сприятимуть вихованню дітей, «перетворенню» їх з індивідів на особистостей, та їх практичне втілення. Це, в першу чергу, є завданням держави, яка повинна створити гідні умови для сімей, що сприятимуть вихованню, а у випадку відсутності батьків взяти на себе функції вихователя через систему певних інститутів та органів.

На жаль, сьогодні залишається невтішною статистика, яка стосується шлюбно-сімейних відносин в Україні та цінностей, пов'язаних із ними. Так, у статті «Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку» наведено такі статистичні дані: «в Україні щороку реєструється приблизно 400 тис. шлюбів і приблизно 200 тис. розлучень; приблизно одна третина розлучень відбувається у шлюбах протягом перших трьох років із дати реєстрації; 72% українців схвально ставляться до незареєстрованого шлюбу; 77% гомосексуалістів висловлюють свою готовність зареєструвати шлюб у разі наявності такої можливості в Україні; серед одружених гетеросексуальних пар в Україні в 2008 році лише 27% планували наро-

дити дитину протягом найближчих трьох років; у 2008 році в Україні зареєстровано 62,2% бездітних сімей; 16% гомосексуальних партнерів виховують дітей і 57% планують дітей у своїй сім'ї; середньостатистична українська родина – однодітна; третина від усіх українців негативно ставляться до багатодітних сімей; 40% усіх українських сімей називаються «неповними», коли відсутній один із батьків; 76% усіх «неповних» сімей – «материнські» [3].

Однією з найбільших, на наш погляд, проблем є проблема так званих «неповних» сімей. Часто у таких сім'ях батько або мати не можуть приділити дитині достатньої кількості уваги, оскільки змушені багато працювати, аби забезпечити достатній рівень життя собі та дитині (дітям), а після роботи займатися домашніми справами. Тому діти у таких сім'ях часто залишені самі на себе. І вихователем у цих випадках найчастіше стає телебачення, яке не завжди демонструє кращі зразки для наслідування та оточення однолітків.

Для прикладу Н. Стрельнікова вважає, що «виховний вплив сім'ї залежить також від ставлення батьків до своєї дитини. Повага і єдність вимог батьків до дитини, вміння погоджувати виховні рішення та виконувати їх є показником високого рівня батьківського впливу на дітей. Найкращі людські якості – щирість, співпереживання, взаємодопомога, ніжність, увага до почуттів іншої людини – формуються під впливом батьківської любові та розумної вимогливості. Науковцями доведено закономірний зв'язок між моральною вихованістю дітей та характером взаємовідносин між батьками» [4].

Перший та найсильніший вплив на дітей має сім'я, в якій вони народилися та зростали. Адже від основ, закладених у дитинстві, залежатиме подальше життя вже дорослої людини, ступінь її готовності до життя в суспільстві, здатність дотримуватися власної системи морально-етичних цінностей.

Недоліки чи упущення у вихованні стають причинами девіантної поведінки дітей, що в майбутньому може призвести до вчинення дитиною правопорушення чи злочину. Однак і батьки, як уже сформовані особистості, не завжди можуть впоратися з проблемами, наявними у сім'ї. Власне бажання «контролювати ситуацію» вони прагнуть реалізувати через владу над дітьми. Тому діти часто залишаються незахищеними навіть всередині своєї сім'ї.

Саме тому сьогодні вкрай необхідним є запровадження у дію системи ювенальної юстиції як інституту, який допоможе, з одного боку, захистити чи відновити права дітей, а з іншого – сприятиме соціалізації, поверненню до правослужняного життя тих, хто вчинив правопорушення чи злочини.

Українська правова наука має певні напрацювання у цій сфері. Однак попри наявність теоретичних розробок, що стосуються юридичних гарантій прав та обов'язків неповнолітніх, у вітчизняній науці мало уваги приділено філософсько-правовим засадам функціонування ювенальної юстиції. Внаслідок цього в українському суспільстві сьогодні панує негативна думка про ювеналістику. Здебільшого вона сприймається як узаконення можливості без реальних підстав вилучати дітей із сім'ї, як спосіб руйнування інституту сім'ї та шлюбу, можливість формування у підростаючого покоління морально-етичного нігілізму.

Дитина традиційно сприймається як особа, яка повністю не може відповідати за свої вчинки. Це пояснюється цілим рядом психічних, психологічних та фізіологічних факторів. Саме тому діти і дорослі не можуть однаково постати перед судом та однаковою мірою нести покарання. Для того, аби здійснювати правосуддя у справах дітей, мало володіти власне юридичними знаннями. На нашу думку, основою для формування та задовільного функціонування інституту ювенальної юстиції повинна стати взаємна діяльність держави та сім'ї. Держава на макрорівні через систему інститутів та органів повинна виступати гарантом гідного життя дитини за умови, що вона поводить себе правомірно та правослужняно. У випадку ж порушення правил поведінки у суспільстві кожен повинен усвідомлювати, що його права та свободи зазнають певних обмежень. На мікрорівні сім'я повинна дати дитині перші уявлення про норми життя у суспільстві, закласти основу для формування її власної системи морально-етичних норм та цінностей. Якщо ж дитина позбавлена батьківської опіки, то виховні функції бере на себе держава через мережу виховних закладів. На взаємозв'язку сім'ї та ювенальної юстиції наголошує Н. Крестовська. Дослідниця пропонує вважати сім'ю складовою частиною ювенальної юстиції. «У майбутньому законодавстві України щодо ювенальної юстиції має бути окремий розділ, присвячений сім'ї, як її складовій. Пропонуються такі правоположення цього розділу: 1. Батьки та інші законні представники дитини мають виховувати дитину в дусі правослужняності, поваги до моральних цінностей, прав і свобод інших людей; 2. Право батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом бути присутніми на всіх стадіях провадження у справі про правопорушення неповнолітнього гарантується. Особливості участі батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом у процесуальних діях визначаються процесуальним законодавством; 3. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом дають згоду на направлення дитини на

примирну або корекційну програми. Ненадання такої згоди або відмова батьків, або інших законних представників дитини у конфлікті з законом для надання згоди на направлення дитини на примирну або корекційну програми не береться до уваги, якщо вона суперечить інтересам дитини; 4. Дитина з девіантною поведінкою може бути направлена на корекційну програму службою у справах дітей за ініціативою батьків або інших законних представників; 5. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти ресоціалізації їхньої дитини шляхом виконання законних вимог суб'єкта ювенальної юстиції, співпраці з навчальним закладом, установою освіти, трудовим колективом, громадськими та благодійними організаціями, які залучені до справи ресоціалізації їхньої дитини; 6. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти виконанню примирної або корекційної програми, на яку неповнолітній підозрюваний або обвинувачений був направлений суб'єктом ювенальної юстиції; 7. У разі ухилення без поважних причин від обов'язків, покладених на батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом суб'єктом ювенальної юстиції, батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом несуть відповідальність відповідно до законодавства» [1].

Тези, запропоновані Н. Крестовською, є надзвичайно актуальними. Це пов'язано передусім з необхідністю зміни суспільної думки про те, що відповідальність за правопорушника, навіть і неповнолітнього, після його притягнення до відповідальності несе держава через систему вправних закладів різного типу. Однак і сім'я повинна бути активно залученою до цього процесу шляхом не лише сприяння державним органам у виконанні покладених на них функцій, а й через постійний контакт із дитиною, яка перебуває у конфлікті з законом, усвідомлення недоліків та упущень у вихованні та роботі над зниженням рівня їх впливу на дитину.

В основі ювенальної юстиції стоїть насамперед захист дитинства. На нашу думку, за умови функціонування цього інституту сім'я (незалежно від її суспільної моделі) стане «ближчою» до дитини. На перший погляд ювенальна юстиція є лише системою правосуддя для неповнолітніх, однак її значення для дитини та її сім'ї є неzapечним. Так, інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу. Таким чином, інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського суспільства з урахуванням суспільно-історичних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати, в першу

чергу, профілактика та попередження правопорушень проти дітей, попередження правопорушень, учинених дітьми, і врешті-решт здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону. До кожного з цих завдань обов'язково має бути залучена сім'я, як перший і основний інститут соціалізації людини.

Література

1. Крестовська Н. Сім'я та ювенальна юстиція / Н. Крестовська // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук праць у 2 вип. – Дрогобич, 2011. – С. 291–294.
2. Кудинова А. С мечтой о вечности (пол и любовь, брак и семья – история, теория, перспектива): Монография / А. Кудинова. – Запорожье: Изд-во Запорожской государственной инженерной академии, 2006. – 364 с.
3. Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/articles/8255/>.
4. Стрельникова Н. Виховні проблеми сучасної неповної сім'ї / Н. Стрельникова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_6_13.
5. Тематичний словник-довідник із соціології / За ред. В. Кохана; укл. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук [та ін.]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 112 с.
6. Шумейко О. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання / О. Шумейко // Філософські та методологічні проблеми права. – № 1. – 2011. – С. 135–144.
7. Murdock G. P. Social Structure / G. P. Murdock. – New York: Free Press, 1965. – 388 p.

Анотація

Зубрицька О. В. Філософсько-правова імперативність полівимірності суспільних моделей сім'ї у рамках ювенальної юстиції. – Стаття.

У статті в межах філософсько-правової імперативності полівимірності суспільних моделей сім'ї проаналізовано значення ювенальної юстиції для українського суспільства та держави. З'ясовано, що в Україні через системну кризу економіки більшість сімей часто стикаються з низкою проблем, які безпосередньо відображаються на їхніх дітях. Ці проблеми створюють такі чинники: економічний, психологічний, виховний, комунікативний та ін. Саме з огляду на проблеми, створені вказаними чинниками, постає необхідність захисту дітей шляхом забезпечення їх від негативного впливу суспільства, створення комфортних умов для розвитку особистості, запобігання вчиненню ними правопорушень. Інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу. Стверджено, що інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського суспільства з урахуванням суспільно-історичних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати, в першу чергу, профілактика та попередження правопорушень проти дітей, попередження правопорушень, учинених дітьми, і врешті-решт здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону.

Ключові слова: сім'я, суспільство, держава, ювенальна юстиція, філософія права.

Аннотация

Зубрицкая О. В. Философско-правовая императивность полиаспектности общественных моделей семьи в рамках ювенальной юстиции. – Статья.

В статье в пределах философско-правовой императивности полиаспектности общественных моделей семьи проанализировано значение ювенальной юстиции для украинского общества и государства. Выяснено, что в Украине из-за системного кризиса экономики большинство семей часто сталкиваются с рядом проблем, которые непосредственно отражаются на их детях. Эти проблемы создают следующие факторы: экономический, психологический, воспитательный, коммуникативный и др. Именно учитывая проблемы, созданные указанными факторами, возникает необходимость защиты детей путем страхования их от негативного воздействия, создания комфортных условий для развития личности, предупреждения совершения ими правонарушений. Институт ювенальной юстиции способствует сохранению традиционных ценностей общества и одновременно является ответом на требования времени. Утверждено, что институт ювенальной юстиции в Украине должен быть сформирован на основе ценностей гражданского общества с учетом общественно-исторических особенностей развития украинской нации. Его целью должны стать, в первую очередь, профилактика и предупреждение правонарушений против детей, предупреждение правонарушений, совершенных детьми, и, в конце концов, правосудие в отношении детей, нарушивших требования закона.

Ключевые слова: семья, общество, государство, ювенальная юстиция, философия права.

Summary

Zubrycka O. V. Philosophical and legal imperative aspect many social family models within juvenile justice system. – Article.

In this article, within philosophical and legal imperative aspect many social family models, analyzed the importance of juvenile justice for Ukrainian society and state. It was found that in Ukraine because of systemic crisis of economy, most families are often faced with a number of issues that directly affect their children. These problems create following factors: Economic, psychological, educational, communicative, etc. It was given the problems created by these factors, there is a need for child protection by insuring them against negative effects, creation of favorable conditions for development of individual, preventing commission of offenses by them. Juvenile Justice Institute contributes to preservation of traditional values of society and is also a response to demands of time. It is arguing that institution of juvenile justice system in Ukraine should be formed on basis of values of civil society, taking into account socio-historical features of development of Ukrainian nation. Its purpose should be first warning and prevention of offenses against children, crime prevention, committed by children, and in end justice for children in conflict with law requirements.

Key words: family, society, state, juvenile justice, philosophy of law.